

Miroslaw Stanislaw Wróbel, *Jezus i jego wyznawcy w Talmudzie. Analiza tekstologiczna, historyczna i socjologiczna* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013). Ss. 272. PLN 46,50. ISBN 978-83-7702-639-7

KS. LESZEK MISIARCZYK

Institut Nauk Historycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
adres: ul. Wóycickiego 1/3, bl. 23, pok. 314, 01-938 Warszawa; e-mail: l.misiarczyk@uksw.edu.pl

Talmudyczne wzmianki na temat osoby Jezusa i jego uczniów od dawna budzą słuszne zainteresowanie zarówno biblistów, jak też badaczy starożytności chrześcijańskiej i judaistycznej. Niestety, oprócz krótkich artykułów na temat pojedynczych świadectw w Talmudzie dotyczących Jezusa lub chrześcijan, a przywoływanych przy okazji badań nad innymi tematami (por. np. H. Seweryniak, *Tajemnica Jezusa* [Warszawa 2001] 93-96), zdecydowanie brakowało w języku polskim całościowego opracowania wszystkich tych świadectw. Należy zatem z uznaniem powitać opracowanie ks. M.S. Wróbla, profesora KUL, poświęcone tej tematyce.

Praca zawiera trzy rozdziały, z których pierwszy, opatrzony tytułem „Talmud”, poświęcony jest ogólnej prezentacji treści Talmudu. Jest to bardzo ważne i potrzebne, gdyż często nawet w środowiskach akademickich wiedza polskiego czytelnika na ten temat jest bardzo powierzchowna lub brak jej zupełnie. Autor kompetentnie wyjaśnia, czym jest Miszna, Baraity, Midrasz, Gemara i Tosefta. W drugim i trzecim paragrafie przedstawia kontekst historyczny powstania oraz strukturę i treść Talmudu Jerozolimskiego i Talmudu Babilońskiego. Odmienne bowiem środowiska ich powstawania (Palestyna i Babilonia) oraz dominacja rzymska (a następnie chrześcijańska) w Palestynie i perska w Babilonii znacząco wpłynęły na przechowanie w nich tekstów dotyczących Jezusa i jego uczniów. W Talmudzie Jerozolimskim (Palestyńskim) widać wyraźną tendencję do eliminowania niektórych tekstów antychrześcijańskich po to, aby nie narażać się chrześcijańskim władcom w tym regionie. Pierwszy rozdział kończy się paragrafem czwartym, poświęconym relacji między Talmudem a Nowym Testamentem oraz rozważaniom na temat Talmudu jako źródła historycznego.

Rozdział drugi, zatytułowany „Teksty o Jezusie”, zawiera szczegółową analizę wzmianek o Jezusie, Jego narodzeniu i pochodzeniu, Jego działalności i nauczaniu oraz Jego śmierci i przeznaczeniu. Autor czyni to w bardzo ciekawy sposób, przedstawiając najpierw tradycję ewangeliczną dotyczącą tych aspektów z życia Jezusa, a następnie tradycję talmudyczną, by ostatecznie porównać je ze sobą. Zabieg okazał się bardzo owocny, gdyż pozwala bardzo szybko uchwycić różnice między poszczególnymi ujęciami.

Rozdział trzeci, noszący tytuł „Teksty o wyznawcach Jezusa”, w pierwszym paragrafie dotyczy świadectw talmudycznych na temat uczniów Jezusa. Kolejne paragrafy rozdziału koncentrują się na słynnym Birkat ha-Minim, analizie terminów technicznych, jakimi określano chrześcijan i judeochrześcijan (*Nocrim* i *Minim*) oraz Ewangelie (*Gilionim*) i księgi hereetyków (*Sifrei Minim*), do których zaliczano prawdopodobnie święte księgi chrześcijan. Praca zawiera również apendyks, w którym znajdziemy wiele bardzo cennych informacji o strukturze i zawartości Miszny, Tosefty, a także Talmudu Jerozolimskiego i Babilońskiego, katalog tannaitów palestyńskich i ammoraitów babilońskich i palestyńskich oraz chronologiczne zestawienie cesarzy rzymskich i przywódców żydowskich po 70 r. po Chr. Wszystko to ułatwia poruszanie się po różnych epokach, w których Talmud Jerozolimski (IV w.) i Babiloński (V-VI w.) były redagowane.

Wielką pomocą jest też indeks osobowy i indeks cytatów, a także najnowsza bibliografia dotycząca tematu poruszanego w książce. Wnioski, do jakich dochodzi autor, zostały przedstawione również w językach angielskim i francuskim, co jest użyteczne ze względu na międzynarodowy charakter przedmiotu badań.

Prócz niewątpliwych walorów, praca zawiera również pewne braki oraz elementy dyskusyjne, które przedstawiam w poniższych punktach.

1. W pracy pojawiają się drobne nieścisłości. Na s. 159, przypisy 91, 93, 95, a na s. 160 przypis 97, zawierają adnotację „Tekst grecki za: Justyn Męczennik, *Dial.*” wraz z numerem strony. Taki zapis błędnie sugeruje jakoby w moim tłumaczeniu tekstu Justyna (Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2012) był również tekst grecki. Autor podaje, co prawda, w bibliografii, że korzystał z wydania tekstu greckiego *Dialogu* M. Marcovicha, ale potem go nie cytuje.

2. Na s. 190 *Diatessaron* błędnie jest przypisany Tacytowi (!), choć w innych miejscach poprawnie Tacjanowi.

3. Prezentacja zarówno Talmudu Jerozolimskiego, jak też Babilońskiego jest podręcznikowa i nie uwzględnia żadnych badań typu *Form Criticism*. Niby z jednej strony autor przyznaje na s. 71-72, że „Traktowanie ich (tj. tekstów talmudycznych – dopisek mój L.M.) zakłada możliwość stosowania

Miroslaw Stanislaw Wróbel, Jezus i jego wyznawcy w Talmudzie

metody historyczno-krytycznej. Analizy literackie i historyczne powinny być poprzedzone solidną krytyką tekstu”, ale w praktyce nie stosuje jej w odniesieniu do analizowanych przez siebie fragmentów.

4. W części dotyczącej relacji między Talmudem a Nowym Testamentem, gdzie Autor przytacza paralele w tekście słynnych ośmiu błogosławieństw, wydaje się zapominać, że Miszna została zredagowana ok. 200 r., a Talmud kilka wieków później. Oczywiście, zawierają one pojedyncze tradycje wcześniejsze pochodzące z II, a może nawet z I w., ale musimy być bardzo ostrożni z używaniem tych tekstów jako materiału porównawczego z Nowym Testamentem (por. A.J. Saldarini, „Form Criticism of Rabbinic Literature”, *JBL* 96 [1977] 257-274, który podawał w wątpliwość datację tradycji rabinicznych na II w.).

5. W analizie konkretnych świadectw talmudycznych autor bez żadnych badań, bezkrytycznie, przyjmuje za prawdziwe przypisywanie opinii jakiemuś rabinowi np. z I czy II w. Wiemy jednak, że wiele tradycji zawartych w Talmudzie zostało przekazanych anonimowo albo zostało później przypisanych konkretnym rabinom z epoki tannaitów po to, aby uwiarygodnić wartość jakiegoś przekazu jako tradycji starożytnej. Jeśli tekst talmudyczny przypisuje jakąś tradycję rabinowi z I lub II w., autor przyjmuje, że tak rzeczywiście było, a takie podejście niewiele ma wspólnego z krytycznymi badaniami naukowymi. Nie jest wykluczone, że jakaś tradycja rabiniczna pochodzi rzeczywiście z II, a może nawet z I w., jeśli jej istnienie potwierdzą inne źródła judaistyczne, jak np. Filon Aleksandryjski, Józef Flawiusz, teksty z Qumran czy teksty apokryficzne albo teksty wczesnochrześcijańskie z I lub II w. Datowanie zaś jej tylko na podstawie samego Talmudu jest bardzo ryzykowne.

6. W analizie Birkat ha-Minim mamy przedstawiony tylko stan badań nad tym tekstem obecny w publikacjach zagranicznych, co na pewno jest dużą pomocą dla polskiego czytelnika, ale sam autor nie proponuje żadnej własnej nowej interpretacji.

7. Osobliwie wręcz brzmi stwierdzenie zawarte w zakończeniu, że „Nowe obszary badawcze, które otwiera niniejsza rozprawa, to np. [...] rola tekstów talmudycznych jako pomostu między tekstami ewangelicznymi a źródłami patrystycznymi” (s. 194). Praca nie otwiera żadnych nowych obszarów w tym względzie, gdyż one zostały już dawno otwarte. Wystarczy przywołać tutaj prace badaczy żydowskich z końca XIX i początku XX w., takich jak A.H. Goldfahn, „Justinus Martyr und die Agada”, *MGWJ* 22 (1873) 49-60, 104-115, 145-153, 193-202, 257-269; M. Friedländer, *Patristische und Talmudische Studien* (Wien 1878); L. Ginzberg, *Die Haggada bei den Kirchenvätern und in der Apokryphen Literatur* (Berlin 1900). W ten nurt wpisuje się również moja praca pt. *Il Midrash nel Dialogo con Trifone di Giustino Martire* (Płock 1999).